

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

RECENT ISSUES OF THE PROSECUTOR ON THE RIGHTS OF MINORS UNDER PRELIMINARY INVESTIGATION

Гошовська Ю.В.,
старший прокурор
прокуратури Подільського району м. Київ,
юрист II класу

У статті розглянуто діяльність прокурора щодо забезпечення прав неповнолітніх на стадії досудового розслідування та особливості їх правового регулювання з урахуванням норм чинного законодавства. Визначено роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Особливо висвітлено найбільш поширені на практиці порушення прав неповнолітніх, і виокремлено особливості діяльності прокурора щодо недопущення порушення прав неповнолітніх під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, прокурор, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

В статье рассмотрена деятельность прокурора по обеспечению прав несовершеннолетних на стадии досудебного расследования и особенности их правового регулирования с учетом норм действующего законодательства. Определена роль прокурора в уголовном производстве указанной категории. Отдельно освещены наиболее распространенные на практике нарушения прав несовершеннолетних, и выделены особенности деятельности прокурора по недопущению нарушения прав несовершеннолетних в ходе досудебного расследования.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, прокурор, досудебное расследование, уголовное правонарушение.

The article discusses the activities of the Prosecutor on the rights of minors in pre-trial investigation and peculiarities of legal regulation on the basis of the current legislation. The role of the prosecutor in the criminal proceedings of this category is defined. The most common abuses of minors that occur in practice are separately highlighted, and features of the prosecutor's activity to prevent abuse of minors in pre-trial investigation are mentioned.

Key words: criminal proceedings, minors, prosecutor, pre-trial investigation, criminal offence.

Актуальність теми. Проблема дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх, які вчинили злочини, завжди перебуває в центрі уваги міжнародної спільноти. На її розв'язання спрямована низка міжнародних документів, серед яких, зокрема, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй («Пекінські правила»), що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх. Задля цього в Україні створено ряд інституцій, метою діяльності яких є забезпечення і захист прав саме неповнолітніх. Окрім того, досить часто органи, покликані забезпечувати дотримання законодавства у цій сфері, допускають порушення прав неповнолітніх. У цьому зв'язку діяльність органів прокуратури, наділених доволі широким колом повноважень у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх під час досудового розслідування, набуває важливого значення. Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають насамперед сутність, правове забезпечення і порядок кримінального провадження стосовно цієї категорії громадян, а також визначають обставини, які підлягають обов'язковому встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та особливості проведення окремих слідчих дій стосовно цієї категорії громадян, застосування до них запобіжних заходів.

Відтак, на сьогодні особливо актуальним є висвітлення питань щодо забезпечення права на захист неповнолітніх у кримінальному провадженні, особливості та форми закінчення кримінального провадження стосовно них.

Мета статті полягає у дослідженні кримінального провадження щодо неповнолітніх, визначенні основних напрямів діяльності прокурора щодо забезпечення прав цієї категорії громадян на стадії досудового розслідування.

Питання кримінального провадження щодо неповнолітніх були предметом досліджень таких науковців, як: Г.П. Власова, Г.О. Ганова, О.В. Геселев, К.І. Грейдіна, В.О. Остапеч, Г.В. Попов та ін.

Виклад основного матеріалу. Передусім необхідно вказати, що кримінальне провадження стосовно неповнолітніх регулюється положеннями гл. 38 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України). Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають насамперед сутність, правове забезпечення та порядок кримінального провадження стосовно цієї категорії громадян. Із набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. досить розширився спектр повноважень прокурора. Так, посилено його відповідальність, оскільки значна кількість процесуальних документів, що містяться у матеріалах кримінального провадження, складаються слідчим за погодженням з прокурором (процесуальним керівником) чи власне прокурором [1].

Законом встановлено особливий предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, згідно зі ст. 91 КПК України, також з'ясовуються обставини, передбачені в ст. 485 КПК України, а саме:

- повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- умови життя та виховання неповнолітнього;

- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [12].

Перевірка вказаних обставин покладається на прокурора, так як саме прокурор зобов'язаний забезпечити виконання норм чинного законодавства.

Відповідно до п. 8.1 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 р. № 16гн, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначених категоріях кримінальних проваджень слід доручати прокурорам, на яких покладено обов'язок захисту прав і свобод дітей [10].

Щойно підлітки вступили у конфлікт із законом, фактично вже на початковому етапі досудового розслідування відбувається спілкування неповнолітніх із прокурором у провадженні. Саме тому всі необхідні відомості про вік неповнолітнього прокурору необхідно ретельно перевірити до початку притягнення його до кримінальної відповідальності. Згідно з п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України, вказана стадія кримінального провадження розпочинається з моменту повідомлення особі про підозру. Прокурору неприпустимо складати або затверджувати складений слідчим обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, якщо дані про вік неповнолітнього під час досудового розслідування не будуть перевірені та підтверджені відповідними документами. Це, наприклад, можуть бути паспорт, свідоцтво про народження, довідка органів внутрішніх справ, виписка з книги реєстрації актів громадянського стану, в яких зазначитиметься дата народження особи тощо.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. У наведеному контексті варто зазначити, що прикладом неправильного встановлення віку неповнолітнього є випадки, коли неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення у день свого народження та помилково слідчим і прокурором обчислено вік неповнолітнього на момент вчинення кримінального правопорушення як особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності за вчинене, та в подальшому складено обвинувальний акт стосовно неповнолітнього, що в подальшому мало наслідком постановлення виправдального вироку, оскільки на момент вчинення кримінального правопорушення особа не досягла віку кримінальної відповідальності, тому необхідно було складати клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, а не обвинувальний акт.

З метою з'ясування мотивів і причин вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім прокурору необхідно дослідити також обставини, що негативно вплинули на виховання неповнолітнього, оцінити особливості характеру підозрюваного та його розвиток.

Як правило, неповнолітні, які вчиняють кримінальні правопорушення, виховувалися у неблагополучних, багатодітних сім'ях, у яких батьки пиячать або вживають наркотики, неналежно виконують батьківські обов'язки, самі вчиняють кримінальні правопорушення, а також неповнолітні, які проживають і виховуються у складних життєвих умовах. Поведінка дітей достатньо часто є відображенням їхніх дорослих членів сім'ї. Слідчим, прокурорам і суддям необхідно враховувати наведені обставини.

Поширеними обставинами, які стали підґрунтям для вчинення кримінального правопорушення, а також спровокували особу на злочин, є:

- негативний приклад батьків;
- ненормальні стосунки між членами сім'ї, а також із сусідами, знайомими;
- неправильне виховання у сім'ї;
- відсутність у підлітка певних занять;
- вплив жорстких кінофільмів, телепередач, реклам, інформації з Інтернету;
- віктимна поведінка потерпілого;
- негативне оточення підлітків поза межами навчання та сім'ї.

Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначених категоріях кримінальних проваджень необхідно доручати прокурорам, на яких покладено обов'язок щодо захисту прав і свобод дітей. Слід забезпечити безумовне виконання вимог Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування стосовно неповнолітніх, у тому числі його здійснення виключно спеціально уповноваженими слідчими [9].

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, зокрема, якщо кримінальне провадження триває стосовно декількох осіб, з яких хоча б одна є неповнолітньою, здійснюється слідчим, уповноваженим керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

На практиці документально це оформляється, наприклад, відповідним наказом «Про закріплення спеціалізації слідчих» Головного управління МВС України, в якому вказуються слідчі, уповноважені здійснювати досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [8].

На жаль, як свідчить практика, досить часто такі вимоги ст. 484 КПК України ігноруються та на порушення правил, встановлених кримінальним процесуальним законодавством, досудове розслідування у кримінальних провадженнях вказаної категорії здійснюється не уповноваженими на те слідчими, що в подальшому має наслідком визнання недопустимими всіх доказів, здобутих слідчим під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Таким чином, у матеріалах кримінального провадження має міститися витяг з наказу «Про закріплення спеціалізації слідчих», що підтвердить повноваження слідчого у провадженні. В свою чергу, прокурору в кримінальних провадженнях вказаної категорії необхідно перш ніж погоджувати будь-який із документів, наданий слідчим у зазначеному провадженні, детально перевіряти, чи справді слідчий уповноважений на проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [7].

Серед особливостей проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх – те, що в кримінальному провадженні обов'язково беруть участь батьки або інші законні представники неповнолітнього за участю неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого (ст. 488 КПК України), а також представник служби у справах дітей і кримінальної міліції у справах дітей.

Процесуальним керівникам необхідно звертати увагу на своєчасність та обґрунтованість допуску до участі у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього підозрюваного. Коло осіб, які мають право бути законними представниками неповнолітнього, визначено у ч. 2 ст. 44 КПК України. Такими особами є батьки (усиновлювачі), а за їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Особа, яка може бути законним представником, повинна надати документи, що підтверджують факт споріднення з неповнолітнім підозрюваним, або той факт, що вона працює в установі чи організації, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, і компетентна представляти його інтереси у правоохоронних та судових органах [14, с. 158].

Перевірка вказаних обставин покладається також на прокурора, оскільки залучення неналежного законного представника має наслідком порушення прав неповнолітнього під час всього досудового та судового розслідування, що неприпустимо.

Ще однією особливістю кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх є забезпечення права на захист

вказаної категорії громадян. Оскільки особи, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, це особи у віці до 18 років, участь захисника обов'язкова з моменту встановлення факту неповнолітності або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п. п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК України).

При цьому варто вказати, що прокурорам у провадженні обов'язково слід перевіряти законність допуску захисника до участі у кримінальному провадженні.

При розгляді справ про злочин, вчинений неповнолітнім у групі з дорослими особами, має бути реально забезпечене його право на захист і дотримані всі вимоги щодо розгляду справ цієї категорії. Зокрема, недопустимим є здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасника злочину одним і тим самим захисником, якщо навіть у їхніх показаннях не має суперечностей.

Серед практиків і науковців на сьогодні наявні також пропозиції щодо визначення захисників, спеціально уповноважених на захист неповнолітніх, адже особливості суб'єкта кримінального правопорушення потребує певного досвіду роботи у цій сфері, а також відповідного професійного рівня.

Особливістю досудового розслідування у кримінальних провадженнях вказаної категорії громадян є також новела КПК України, а саме допит неповнолітнього. Так, відповідно до ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [11].

Особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надавання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Однак, як показує практика, ці вимоги слідчі дуже часто ігнорують.

Відповідно до п. 8.4. Наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 р. № 16гн, особливу увагу необхідно приділяти законності й обґрунтованості затримання неповнолітніх, застосуванню до них запобіжних заходів. Процесуальним керівникам потрібно особисто допитувати неповнолітніх при вирішенні питання про застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Саме тому прокурорам у провадженні необхідно пам'ятати про часові межі, встановлені Кримінальним процесуальним кодексом України для допиту неповнолітніх [10].

Важливий елемент вказаної процесуальної дії – встановлення психологічного контакту між неповнолітнім і слідчим чи прокурором, подолання бар'єру та сприйняття неповнолітніми останніх як осіб, що мають бажання завдати їм шкоди. Батьки й інші законні представники, як правило, мають довіру неповнолітнього, можуть сприяти отриманню правдивих показань. Отож встановлення такого контакту позитивно вплине на досудове розслідування, адже шире каяття неповнолітнього у вчиненому й активне сприяння досудовому розслідуванню сприятиме завершенню розслідування у кримінальному провадженні в розумні строки. Однак якщо батьки чи інші законні представники здійснюють на неповнолітнього негативний вплив, за рішенням слідчого чи прокурора такий законний представник підлягає заміні іншим.

Наявні випадки, коли кримінальні правопорушення вчинені неповнолітніми разом у групі з повнолітніми. Досить часто за таких обставин неповнолітні побоюються давати правдиві показання щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, а також розповідати, в чому саме полягала участь повнолітніх осіб. Як правило, це зумовлено страхом неповнолітніх перед дорослими співучасниками.

Саме тому як слідчому, так і прокурору, необхідно докласти максимум зусиль, аби не допустити впливу повнолітніх осіб під час досудового розслідування на неповнолітніх осіб, максимально вжити заходів із забезпечення прав неповнолітніх.

Іноді неповнолітні відмовляються брати участь в будь-яких слідчих діях, у зв'язку з чим прокурорам і слідчим необхідно ввійти до них у довіру та в результаті позитивного спілкування намагаться з'ясувати обставини вчинення кримінального правопорушення, не оформляючи при цьому вказаний факт протокольно, а також спланувати завдяки такому допиту низку інших оперативно-розшукових заходів, спрямованих на зібрання доказів у провадженні.

У зазначених випадках, а саме коли неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із дорослим, під час досудового розслідування потрібно з'ясувати, чи немає потреби у виділенні провадження щодо неповнолітнього в окреме (ст. 494 КПК України), таке рішення необхідно прокурорам детально обдумувати, оскільки результат може бути і позитивний, і негативний.

Позитивний результат полягає в тому, що коли дорослий співучасник має негативний вплив на неповнолітнього, а також має місце побоювання останнього, наявна доцільність у виділенні провадження щодо неповнолітнього, який визнає вину у вчиненні кримінального правопорушення та розповідає про роль кожного з учасників, в окреме. Також у цьому випадку можливе швидке скерування вказаного провадження стосовно неповнолітнього до суду з проведенням судового слідства згідно з вимогами ч. 3 ст. 349 КПК України та постановлення обвинувального вироку, який у подальшому матиме доказове значення під час судового розгляду провадження щодо повнолітнього.

У свою чергу, негативний результат полягає в тому, що, як правило, докази вчинення кримінального правопорушення окремими співучасниками тісно пов'язані між собою. Необґрунтоване роз'єднання матеріалів, які мають доказове значення, не забезпечить прокурору в подальшому ефективного підтримання державного обвинувачення у кримінальних провадженнях стосовно як неповнолітнього, так і його дорослого співучасника.

Також особливістю досудового розслідування є те, що до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України). До того ж у ст. 492 КПК України передбачено специфіку застосування таких запобіжних заходів, як затримання та тримання під вартою. Гарантією забезпечення законних інтересів обвинуваченого є право на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце перебування затриманого або особи, до якої застосовано запобіжний захід у виді взяття під варту [13 с.19].

Однак наведеним правилом достатньо часто нехтують правоохоронці, та, користуючись відсутністю батьків, шляхом психологічного тиску намагаються отримати необхідні зізнання у вчиненому.

Потрібно наголосити, що важлива роль прокурора полягає в тому, аби не допустити подібних випадків під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, а навпаки, вжити усіх заходів з метою забезпечення прав вказаної категорії громадян.

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх прокурори мають приділяти особливу увагу строкам і сприяти, щоб ці провадження були пріоритетними, оскільки тривалий розгляд може спричинити негативний вплив як на власне розслідування, так і на неповнолітнього.

Хотілося б також зазначити, що у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру» повноваження

прокурора дещо обмежились, адже сталася втрата контролю органів прокуратури над органами, які здійснюють профілактику стосовно неповнолітніх, що суперечить одному із основних принципів розвитку кримінальної юстиції щодо вказаної категорії громадян, який полягає у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх [4].

Висновки. Таким чином, із прийняттям нового КПК України суттєво посилилась роль прокурора у криміналь-

них провадженнях щодо неповнолітніх. Як вбачається зі статті, участь прокурора під час тривалості всього досудового розслідування тісно пов'язана з процесуальною діяльністю слідчого у провадженні стосовно неповнолітніх. Саме тому належне виконання прокурором своїх обов'язків у кримінальних провадженнях вказаної категорії забезпечуватиме захист прав неповнолітніх під час досудового розслідування та недопущення їх порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована постановою Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cl.rushkolnik.ru/docs/8040/index-14938.html>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.12 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.
3. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – С. 793.
4. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vobu.com.ua/rus/legislations/view/367>.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – С. 35.
6. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.
7. Про організацію діяльності органів досудового розслідування : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 9 серпня 2012 р. № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.
8. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 р. № 223-1134/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
9. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 р. № 4 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
10. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : Наказ Генерального прокурора України від 6 грудня 2014 р. № 16гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
11. Макатер С.В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх / С.В. Макатер // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/39827kriminalne_provadzhennya_schodo_nepovnolitnih.html.
12. Совдус В.М. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх / В.М. Совдус // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/81209-osoblivosti_kriminalnogo_provadzhennya_schodo_nepovnolitnih.html.
13. Кучеріна І.Г., Попов Г.В., Шевченко Я.М., Щербакова Г.В., Грейдіна К.І. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні : [наук.-практ. посіб.] / [І.Г. Кучеріна, Г.В. Попов, Я.М. Шевченко, Г.В. Щербакова, К.І. Грейдіна]. – К. : Нац. акад. пр-ри України, 2014. – 232 с.
14. Матвієць А.А., Наулік Н.С., Нецька Л.С., Севрук О.Р., Тесленко А.М., Геселев О.В., Бортун М.І., Вигівська Л.В., Попов Г.В., Назарчук К.Є., Константинов В.П., Гоманюк О.О., Томіленко П.І. Прокурорська діяльність у сфері захисту прав і свобод дітей : [навч. посіб.] / [А.А. Матвієць, Н.С. Наулік, Л.С. Нецька, О.Р. Севрук, А.М. Тесленко, О.В. Геселев, М.І. Бортун, Л.В. Вигівська, Г.В. Попов, К.Є. Назарчук, В.П. Константинов, О.О. Гоманюк, П.І. Томіленко]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 256 с.